

Egri Bence

Konvergencia vagy divergencia?

Tomka Béla: *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség Magyarországon nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig* (Akadémiai Kiadó 2011, 306 oldal, 4 500 Ft)

„A 21. század elejére a híradások egyik vezető témájává vált, hogy miként alakult, s várhatóan hogyan alakul majd egy adott ország, egy régió, az euró övezet, esetleg gazdasági ágazat” (7. old.). Hazánkban a rendszerváltás óta, amint elhangzik a gazdasági növekedés kifejezés, egyből a verseny kapcsolódik hozzá, valamint az összehasonlítás. Mikor érjük utol Nyugat-Európát? Hogyan növekedik hozzánk képest a többi közép-európai állam? Stb. Mindezen kérdések feltevése, megválaszolása közben további kérdések merülhetnek fel: Export, vagy belső fogyasztás-vezérelten „jobb” növekedni? Hogyan növekszik a lakosok életminősége a fogyasztáshoz képest? Hogyan növekszik az életminőségük a növekedéssel összehasonlítva? Egyáltalán hogyan mérhetőek ezek a tényezők? Ezen kérdésekre kíván válaszolni Tomka Béla *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség* című könyvében, nemzetközi összehasonlításban, az első világháborútól napjainkig. A mű az eddigi életmű logikus folytatása, a szerző további kutatásainak alapján, Ennek megfelelően a bibliográfia közel huszonöt oldalas. Az irodalomjegyzékben megtaláljuk a legismertebb hazai szakmunkákat, például Andorka Rudolf, Berend T. Iván, Csaba László, Hankiss Elemér, Kornai János, Romsics Ignác tollából (a teljesség igénye nélkül), valamint a legfontosabb, alapvető külföldi kutatók műveit, (például Thad P. Alton, William J. Baumol, Nicholas Crafts, Mark Granovetter, Harmut Kaebler, Simon Kuznets, Douglass C. North, Joseph Stiglitz vagy G. Williamson és mások írásait). A szerző elemzéseire mind magyar (KSH) és a nemzetközi forrásokat (ENSZ, Világbank, Eurostat, OECD) használ, és levéltári kutatásokat is végzett.

A könyv mottója Robert Lucas Nobel-díjas közgazdásztól származik (1988-ból), miszerint „Amint elkezdünk gondolkodni a gazdasági növekedésről, attól kezdve nehéz bármi másra gondolni”. Kiemelten igaz ez Tomka Bélára is, aki gazdaságtörténészként eleve nyitott az interdiszciplináris megközelítésre, és az átlagember időhorizontján túlmutató összefüggések felfedezésére. Ezt bizonyítja a könyv hármas tagolása is: a gazdasági növekedés mérésének problematikájából indul ki, majd bemutatja a fogyasztási szokások átalakulását, végül pedig elérkezik a legnehezebben mérhető tényezőhöz, az életminőséghez.

A mű első fejezete ezen hármas felosztás szakirodalmi bemutatását, indoklását tartalmazza. „Az 1960-as évekig egy társadalom jólétét mindenekelőtt az anyagi, gazdasági tényezőkkel írták le [...], a jólét fő mutatójának is a gazdasági kibocsátás alakulását tartották” (9. old.). Az 1960-as évek után viszont elterjedt az a felfogás, hogy a jólétet nem meg-

felelően, nem elég átfogóan jellemzi a kibocsátás. Ezért szükséges a jólét változásának bemutatása során a fogyasztás elemzése. A fogyasztás viszont nem okozza feltétlenül az emberek jólét-érzetének javulását. Az életminőség mint a legnehezebben mérhető tényező szükséges ahhoz, hogy egy társadalom jólétének alakulásáról kellően átfogó képet alkothassunk. Nemzetközi összehasonlításokban legkorábban a 17-18. században kísérelték meg mérni a gazdasági növekedést. Sir William Pettynek és Gregory Kingnek még az adatgyűjtés nehézségével is meg kellett küzdenie. A két világháború közötti kutatások – gondoljunk itt Kuznetsre és Colin Clarkra – eredményeként került az ENSZ által bevezetésre az SNA számlarendszer 1949-ben, ami lehetővé tette a fogalmak és mérési módszerek korábbinál következetesebb használatát. A nemzeti valutákban kifejezett árak torzító hatásainak problémáját az ENSZ 1970-es éveiben indított International Comparison Projectje hivatott megoldani.

A fogyasztás tudományos tanulmányozásának kezdete a 19. század közepéig nyúlik vissza, amikor az egyes háztartások költségvetéséről gyűjtöttek adatokat a létminimum meghatározása érdekében. Természetesen a fókusz az élelmiszereken volt, nélkülözve a komolyabb elméleti alapokat – mutat rá Tomka. A klasszikus közgazdaságtanban született meg az első fontos, önálló fogalom a fogyasztás vizsgálatához: a fogyasztói racionalitás. Az utolsó pénzegységre jutó haszon maximalizálásának szűk sávjából Thorstein Veblen tekintett ki, az utánzást tekintve a fogyasztás motorjának. Ezt Veblen conspicuous consumption-nak, „hivalkodó fogyasztás”-nak nevezte. Az ajándékozás és a tömegfogyasztás, valamint a „kívülről irányított ember” fogyasztási szokásainak vizsgálata David Riesmannnál és a frankfurti iskola tagjainál jelent meg először az 1960-as években. A fogyasztás önálló kutatási területté az 1980-as évektől vált, a fogyasztói társadalom kifejezés megjelenése, és a fogyasztás világszintű gyors térhódításának köszönhetően.

Az életszínvonal önálló kutatási területté az 1960-as évektől kezdett válni, amikor egyre kétségesebbé vált az anyagi termelés és a jólét közötti kapcsolat. A természeti erőforrások kimerülése, az urbanizáció kettős megítélése, a magánháztartások tevékenységének nehéz mérése, a feketegazdasági tevékenységek nehéz mérhetősége mind az önálló kutatási területté válást támogatta. Kitűnő példa ezen új mérési törekvésekre a GNH (Gross National Happiness) mutató ENSZ általi elfogadása is.

Tomka ezen okokból a teljes könyvet e három mérendő, bemutatandó tényező köré szerkesztette. A második fejezetében a gazdasági növekedés folyamatát, a harmadikban a fogyasztást, a negyedikben az életminőség változásait mutatja be. Mindhárom nagy fejezetet a jelenség megközelítésének és mérésének módszertani problémái vezetik be, a felhasznált adatok forrásainak ismertetésével. A módszertani részt a nyugat-európai fejlődés bemutatása, elemzése követi, melyet minden fejezet végén a magyar trendekkel való összehasonlítás zár le. A három nagy fejezetet két kisebb követ, a konvergenciák és divergenciák okainak feltárásával, valamint a közelmúlt, a magyar rendszerváltás utáni évek és az ezredforduló környéki Nyugat-Európa bemutatásával.

A gazdasági növekedésre egyértelmű hatással voltak a 20. század viharai. Emiatt az elemzés három fő időszakot különít el Nyugat-Európában, az 1914-1950 közötti háborús időszakot, az 1950-1973 közötti éveket, majd az 1973-at követő húsz esztendő.

Az első világháború által okozott pusztítás a gazdasági növekedésre sokkal inkább indirekten, mint közvetlenül hatott. Az emberi életekben, a politikai rendszerekben, a kereskedelmi kapcsolatokban és a pénzügyi rendszerben keletkezett károkat csak az 1920-as évek közepére heverte ki Nyugat-Európa gazdasága. 1929-ig átlagosan évi 3,5%-os volt a gazda-

sági növekedés a régióban. Az 1929-1932 közötti évek nagyobb visszaesést okoztak a gazdaságban, mint maga a világháború. Különösen erősen jelentkezett ez a legdinamikusabban növekvő, helyreálló országokban, mint Németország, Ausztria vagy az USA, ahol a válság idején a GDP több mint 20%-kal esett vissza. A válságból a kilábalás országoként eltérően ment végbe, az állami beavatkozás intenzitásától, a külső eladósodottságtól és az aranyalapról való letérés időpontjától függően – mondja a szerző. Míg Franciaország és Hollandia GDP-je 1938-ban is csak az 1929-es szinten volt, addig 1938-ban Németország GDP-je 39%-kal, Anglia GDP-je pedig 19%-kal haladta meg az 1929-es szintet. A második világháborúban részt vevő államok gazdasági növekedése a német megszállástól függően eltérő képet mutat. Azokban az államokban, melyeket megszállt a Harmadik Birodalom, erőteljes GDP-visszaesés volt tapasztalható (Franciaországban 1938 és 1944 között pl. 49%-os volt a csökkenés), a háborút aktívan alakító államokban viszont a háborús gazdaságpolitika erős GDP-növekedést okozott (Anglia esetében +22%, Németországban +24%). A második világháború utolsó szakasza minden megszállt vagy vesztes országban a GDP-nek a 20. század fordulójának szintjére zuhanását eredményezte. A rekonstrukció meglepő sebességgel 1950-re zárult le. Németország, Hollandia, Franciaország, Olaszország és Ausztria is elérte a világháborút megelőző legmagasabb termelési szintjét. Ezen időszak magyar fejlődési dinamikája hasonló a nyugat-európaihoz.

Az első világháború előtt a magyar növekedés nem volt kiugróan gyors ütemű: lassú felzárkózás volt megfigyelhető a nyugathoz. A két világháború között megújuló dinamizmus jellemezte. Az első világháborút és az azt követő forradalmi megrázkódtatásokat, majd az 1929–1933-as világgazdasági válságot Magyarország viszonylag gyorsan kiheverte. A két stabilizációs periódust igen gyors növekedés jellemezte. A Horthy-korszak gazdasági teljesítménye csodálatra méltó, főleg ha a Trianon miatti szerkezeti átalakításokat is figyelembe vesszük. A második világháború újabb katasztrófát jelentett növekedési szempontból. A kilábalás lassabb volt, mint 1918–19 után, az 1938-as teljesítményt Magyarország csak mintegy évtizeddel a nyugat-európai átlagot követően, 1954 után érte el. A fejezetben a 62–63. oldalakon található, egy főre eső GDP alakulását bemutató táblázat a legtöbbet mondó. Eszerint Magyarország GDP-je 1890-ben a nyugat-európai átlag 60 százaléka körül mozgott. Az első divergens fordulat az 1920-as időpontban figyelhető meg: a trianoni szankcióktól sújtott Magyarország kibocsátása az európai átlag fele köré süllyedt. A második világháború kitörésére újra megközelítettük a korábbi szintet Nyugat-Európaéhoz képest. A második világháború korábban sosem látott csapást mért Magyarországra, 1950-ben az egy főre eső GDP csak az európai átlag 45 százaléka volt.

1950-1973 között, a nyugat-európai „boom” időszakában a gazdasági növekedés éves átlaga meghaladta a 3,8%-ot, az egy főre eső GDP több mint kétszeresére ugrott, a munkanélküliség mindössze 2-3% körül mozgott. Ezen hihetetlen növekedés elsősorban a felhalmozásnak, a gépekbe, berendezésekbe történő befektetések gyarapodásának volt köszönhető. Ezt segítette a politikai stabilitás, a béke, a technikai fejlődés, a humán tőke szintjének folyamatos növekedése, a működőtőke-áramlás növekedése (elsősorban az USA-ból Nyugat-Európába), valamint a nemzetközi politikai és gazdasági kooperáció és integráció egyre intenzívebbé válása. A növekedés 1973-ban torpant meg, az első olajválság kezdetével. A nyersanyagimport megdrágulása szerkezetátalakításokat követelt, a nyersanyagok árának növekedése miatti leépítések munkanélküliséget generáltak. Ez még nem okozott stagflációt – hívja fel rá a figyelmet a szerző –, mindössze a korábbi GDP-növekedési ütem lassulását eredményezte. 1973-1990 között Nyugat-Európa GDP-je átlagosan évente 1,9%-

al növekedett, ami „csak” fele a korábbi évtizedek átlagának.

Az 1950 utáni Magyarország össztermék-növekedése ezen időszakban átlagosan magasnak mondható, de nagyon nagy ingadozásokkal – hívja fel rá a figyelmet Tomka. Ez egyes években 6% feletti, más években 3,5% alatti GDP-növekedést jelent. Habár a korábbi szakirodalmi források a gazdasági fejlődés lassulását az 1970-es évekre teszik, a szerző ezt egy évtizeddel korábbra datálja, mivel az adatok alapján a lassulást már az 1960-as évek közepén látni lehetett, a kiugró növekedést mutató évek gyakoriságának csökkenéseként. A lassulást nem tudta megszüntetni az 1968-as reform sem, mindössze késleltetni tudta az 1980-as évtizedben bekövetkező stagnálást. A korábbi, legalább 3%-os gazdasági növekedés az 1973-1990 közötti években átlagosan mindössze 0,8%-ra csökken. A divergencia szempontjából vizsgálva a számokat, egyre nagyobb lemaradásba kerültünk a nyugat-európai kibocsátáshoz képest. Ha hazánk teljesítményét az osztrák színvonalhoz hasonlítjuk, látható, hogy a lemaradás folyamatos a 20. század közepétől. Az egy főre jutó GDP Magyarországon 1950-ben az osztrák szintnek még 66%-a. Ez a hányad 1970-re 51,6%-ra, a 1980-as évek végére 42,2%-ra esett. A szerző elemzéséből jól látható, hogy a felzárkózásról szóló véleményekkel ellentétben egy kezdeti stagnálás utáni fokozódó lemaradás állapítható meg ezen időszakban.

A huszadik századi fogyasztási szokások és tendenciák Európában meglehetősen egyenes képet festenek. Általánosan kijelenthető, hogy az 1920-as és az 1970-es évek közötti időszakban a fogyasztás növekedése átlagosan 177% volt, ami alulmúlja a GDP átlagos 225%-os növekedését. E különbség elsősorban a beruházások magas szintjének köszönhető. A fogyasztás szerkezete a fokozatos növekedés közben jelentősen átalakult a századforduló állapotához képest. Alapvető változás a közösségi fogyasztás arányának növekedése a magánfogyasztással szemben. Meghatározó tendencia a magánfogyasztás szerkezetének átalakulása. Az élelmiszerekre, ruházatra és háztartási felszerelésekre fordított kiadások aránya folyamatosan csökkent, míg a közlekedésre, kommunikációra, szórakozásra, oktatásra, kultúrára és tartós fogyasztási cikkekre fordított összegek részaránya folyamatosan nőtt. Ezzel együtt a lakhatásra költött összegek aránya is emelkedett, ami a közlekedésre és szórakozásra fordított összegek növekedésével együtt felemésztette az élelmiszerek, ruhák terén keletkező megtakarításokat. Ezen arányváltozások az eltérő kulturális jellemzők miatt eltérő nagyságú változásokat jelentenek, de a változások iránya minden nyugat-európai országban megegyezik. Olaszországban például az élelmiszerekre költött jövedelem aránya 66%-ról 55%-ra csökkent 1920-1940 között, Hollandia esetében pedig ez az arányváltozás 32%-ról 28%-ra csökkenést jelent.

Az Engel-törvény, miszerint a jövedelem növekedésével csökken az élelmiszerekre fordított kiadások aránya, az 1960-1990 közötti időszakban figyelhető meg legjobban, mind Nyugat-Európa, mind Magyarország esetében. Ezen adatokat a 118-120. oldalakon levő táblázat foglalja össze, ami a könyv harmadik fejezetének összefoglalójaként is tekinthető. Nyugat-Európában e harminc év alatt az élelmiszerekre költött jövedelem aránya az átlagos 40%-ról 20% körülre csökkent, a közlekedésre és kommunikációra fordított összegek aránya átlag 5-10%-ról 15-20%-ra nőtt. Minden országban emelkedett az egészségügyre, a lakhatásra, a szabadidőre fordított jövedelem aránya (átlag 5-10%-ról 10-20%-ra), míg a lakásfelszerelésre költött összegek közel felére estek (10-15%-ról 5-10%-ra). Ezen tendenciáknak megfelelően alakult Magyarország fogyasztási szerkezete is.

A magyar beruházási arány elérte, sőt meg is haladta a nyugat-európaikat, annak összetétele viszont nem volt hatékony. A beruházási arányunk, hasonlóan a nyugati átlaghoz, elérte

Szilágyi Enikő

Kari hallgatói szervezetek szakmai programjai, hallgatói élet

Gyakran elhangzik folyosói beszélgetések során, hogy nem elég aktívak a hallgatóink, illetve a hallgatói élet messze elmarad a kívánatostól. Tény, hogy a kétszintűvé váló képzés okozott némi nehézséget a hallgatói élet szervezésében és különösen a tagok utánpótlásában – ennek ellenére azonban egyre több színvonalas hallgatói programot találnak ki a kari hallgatói szervezetek, tehát a fejlődés látszik. A 2011/2012-es tanév első szemeszterében ez idáig három nagyobb rendezvény zajlott le eredményesen.

Idén szeptemberben is megrendeztük hallgatói szervezeteink segítségével a Kutatók Éjszakáját, ahogy 2007 óta mindig, ezúttal „Közgáz Tisztánlátók Éjszakája 2011” címmel. A rövid, figyelemfelkeltő előadások mellett kerekasztal-beszélgetést, valamint interaktív piaci szimulációs versenyt kínáltunk az érdeklődőknek. Az előadások során Muraközy László, Czeglédi Pál és Kun András István taglalt szakmai kérdéseket, a közönség laikus része számára is érthetővé téve, hogy mennyi mindennel foglalkozhat egy közgazdász kutató.

Muraközy László Magyarország és az euróválság kapcsolatát tárgyalta. A jelenlévőket foglalkoztatta a téma, és a hozzászólások, kérdések az aktuális események okát, a várható megoldásokat firtatták. Czeglédi Pál a fenntartóságot értelmezte, mely (különösen a nem megújuló energiaforrások kapcsán) igencsak különleges kérdés a közgazdaságtan számára, valamint azt, miképp lehetséges, hogy a mindig szkeptikus közgazdászok éppen ebben a kérdésben vélekednek kevésbé szkeptikus módon. Kun András István azt fejtegette, miért járunk iskolába, és miképp tudjuk ennek szükségességét alternatív közgazdasági elméletekkel igazolni.

Az előadásokat követő izgalmas kerekasztal-beszélgetés résztvevői Földvári Péter, Buzási Katalin, Kovács István és Egri István Bence voltak, moderátora volt hallgatónk, a Debreceni Televízió szerkesztője, Érsek Kitti. A beszélgetés több témát érintett: a média szerepét a gazdasági hírek taglalása kapcsán; a hírműsorok legfontosabb szerkesztési eleveit a tévéhíradóban, a tévénézők igényeit. A résztvevők hosszas vitába bonyolódtak arról, vajon kell-e közgazdaságtan a hírekbe és mit nyilatkozhat egy felelősségteljes közgazdász a média számára, vannak-e határok, tabuk és arany középút.

Az est zárásaként érdekes piaci szimulációs játékba kapcsolódhattak be a késő éjszakáig itt maradók, Balogh Tamás vezetésével. A résztvevőket láthatóan lázba hozta az, hogy csoportjuk döntésével befolyásolni tudják a piaci folyamatokat, és természetesen mindenkinek a győzelemre törekedett.